

**А.Кохан,
Л.Сурженко**

**Стара
Олександрія
в листівках
і фотографіях**

**Кіровоград
2007 р.**

**А. Кохан, Л. Сурженко. Стара Олександрія в листівках і
фотографіях. – Кіровоград: Центр.Укр.вид-во. – 52 с.**

ISBN 978-966-96904-0-1

©А. Кохан, Л.Сурженко, 2007
©Центрально-Українське видавництво, 2007

Передмова

Коли йдеш вулицями міста і небайдужим допитливим поглядом вдивляєшся в будівлі, в очі де-інде впадають старовинні будинки, яким вже понад сто років, але вони збереглися, незважаючи на революції, війни, окупацію, перебудови, вандалізм.

А ще більше їх знищено, зруйновано і лише зі старих поштових листівок та пожовтілих від часу фотографій можна довідатися, яким було місто колись, у дореволюційні часи.

Та невблаганний час нищить і листівки, і фотознімки, а не лише будинки та споруди. Метою нашого видання є відтворення старих поштових листівок та фото, що збереглися, на яких зображено наше місто початку ХХ сторіччя.

Поштові листівки з видами Олександрії були надруковані у Парижі в друкарні С.Случанського, яка знаходилася на вул. Кардинала Лемуана, 53. Кожна з них мала окремий номер (фото 1). Найвірогідніше, що видавалися вони впродовж 1903-1913 років.

Важко припустити, що хтось з далекого Парижу приїздив до Олександрії, щоб зробити фотознімки. З великою долею вірогідності можна стверджувати, що фотографував місцевий фотограф, який поштою надсилав скляні фотоплатівки до Парижу. На той час в місті працювало два фотоательє, найкращим з яких вважалося художнє ательє Л.Смелянського, учасника і лауреата багатьох художніх виставок, в тому числі за кордоном (фото 2). Не виключено, що саме він був автором тих фотографій, які були розтиражовані у вигляді поштових листівок. До нас дійшли його фотографії, датовані 1889-90 роками.

Листівок та документів збереглося небагато. І стає їх все менше.

Ми використали матеріали міського краєзнавчого музею ім. А.Ф.Худякової та з власних колекцій авторів.

Деякі фотознімки будинків повторюються, бо одні знімалися з різних ракурсів, інші – у різні часи. Це дозволяє простежити динаміку часу і порівняти те, що було колись, з тим, що ми маємо сьогодні.

Кожна окрема фотографія – це документальне відображення певного місця, будинку, вулиці. Та зібрані разом вони створюють строкату панораму давньої Олександрії.

Наша книга – це перший крок у пошуках та збереженні фотодокументальних матеріалів про минуле нашого славного міста.

Бажаємо успіхів тим, хто наважиться зробити наступні кроки і висловлюємо щирі вдячність всім, хто нам допомагав і підтримував, в першу чергу працівникам міського краєзнавчого музею ім. А.Ф.Худякової.

1. Зворотня сторона листівки та поштова марка Олександрійського земства

2. Зворотня сторона
фотографій з ательє
Л. Смелянського та
М. Хайкова

Твоєї вулиці ім`я

Коли б вулиця могла говорити, вона б розповіла про своє минуле, про людей, що жили на ній, ходили на роботу, до школи, про події, що відбувалися в різні часи, про іноземних ворогів, що топтали нашу землю, про героїв, що її визволяли...

Вулиця мовчить. Та придивіться уважним, небайдужим, допитливим поглядом до старих будівель, покрівель, ганків, дверей, вікон, металевих навісів над входними дверима. Вони можуть розповісти багато про минуле, давнє. Забутьте...

Про це розповідають і назви вулиць, якщо їх безрозсудливо і безпідставно не міняли на догоду владі.

Вже виросло кілька поколінь, що не знають і не здогадуються, які назви мали наші вулиці в минулому. І ми повинні бути вдячні Ф.М.Мержанову, який наприкінці свого життя написав спогади про дореволюційну Олександрію і подарував їх нашому краєзнавчому музею. Десятки дослідників уже скористалися ними, і цей розділ у значній мірі базується на спогадах Ф.М.Мержанова.

Сучасна вул.Шевченка була до революції Центральною, а вул. Пролетарська - Миколаївською. Вулиця 6-го Грудня до революції мала назву Казначейської, а згодом отримала ім`я Леніна. Пройдіться повільно цією вулицею, уважно придивіться до будинків. Починаючи від колишнього театру, на ній збереглося ще кілька дореволюційних будинків і, незважаючи на добудову та ремонти, їх можна впізнати.

А центральна вулиця сучасної Олександрії до революції мала назву Соборної, в радянські часи спочатку була Жовтневою, а згодом отримала ім`я Леніна, що збереглося і по цей день.

Вулиця Калініна мала назву Ганнібалівська. На ній жив актор Г.П.Юра та автор книги "Записки суфлера" Левко Білоцерківський.

Вулиця Свердлова мала назву Бульварна, бо вела вона до бульвару, що був улюбленим місцем відпочинку олександрійців, і знаходився там, де зараз сквер між будинком театру і вулицею Шевченка. Якраз на розі вулиць Бульварної і Центральної з 1904

року проживала родина Чижевських, та відомий вчений Д.І.Чижевський у цьому будинку не народився, як свідчить меморіальна дошка, бо на час переїзду йому виповнилося 10 років. А неподалік зберігся двоповерховий будинок колишньої земської управи.

Будинок земської управи та більшість шкіл міста споруджено за проектами олександрійського інженера-архітектора Е.Крауза. Він був талановитим архітектором, переможцем багатьох губернських конкурсів. За його проектами на початку ХІХ сторіччя в Херсоні та багатьох містах губернії споруджено багато шкіл та інших приміщень громадського призначення. Вони витримали випробування часом і збереглися до наших днів.

Вулиця Першотравнева мала назву Поштової. Прикрасою вулиці був казковий будинок голови земської управи С.Г.Піщевича. В нього неповторні, оригінальні вікна, стилізовані під масті карт, а дах прикрашав ажурний шпиль. За народними переказами, кошти на цей будинок С.Г.Піщевич виграв у карти. На щастя, будинок зберігся до наших часів.

Зберігся на Першотравневій будинок №23 з невеличкою баштою колишнього власника гастрономічного магазину Штромберга. Впродовж багатьох років тут був онкологічний диспансер. А на тому місці, де зараз сквер на розі пр.Леніна та Першотравневої, був двоповерховий готель "Брістоль". Деякі

О В Ъ Я В Л Е Н І Я.

ГОСТИННИЦА
"БРИСТОЛЬ"

Кто
разъ остановился
въ гостинницѣ
„БРИСТОЛЬ“.

Тотъ
въ другія
гостинницы
НЕ ПОЙДЕТЬ.

8 номеровъ по 50 копѣеъ.
№№ обширн., МЕБЕЛЬ: 2 стола, 6 стульевъ, комодъ или шкафъ, английская кровать съ мягкимъ матрац., умывальный приборъ и вѣшалка.
ВО ВСѢХЪ ОСТАЛЬНЫХЪ №№ МЯГКАЯ МЕБЕЛЬ.

3 номера по 1 руб. | 2 номера по 2 руб.
2 №№ по 1 р. 50 к. | 4 номера по 25 к.

ЧИСТОТА и ОПРЯТНОСТЬ!!!

Покорнѣйше прошу почтеннѣйшую публику убѣдиться лично и почтить гостинницу «БРИСТОЛЬ» своимъ посѣщеніемъ.

Съ истиннымъ почтеніемъ
О. П. БОНДАРЕВЪ.

10-3

автори публікацій у місцевій пресі вважають, що готель “Брістоль” знаходився по вулиці Соборній, на розі сучасного пр.Леніна та вулиці Свердлова. Так, там також був готель, але це був готель Соломона. Досить придивитися до листівки, що збереглася у фондах краєзнавчого музею та уважно перечитати спогади Ф.М.Мержанова, щоб у цьому переконатися. Власне готель Ф.П.Бондарєва “Брістоль” займав верхній, другий поверх, а на першому були кондитерська Шенгофа, ковбасний магазин Додатка, гастрономи Стрімівського та Бердичевського, а також ювелірний магазин Гольдфарба. За радянських часів тут розміщувалася школа №1. В ній навчався видатний вчений в галузі ракетно-космічної техніки, заступник Головного конструктора КБ “Південне”, член-кореспондент Академії наук України, Герой Соціалістичної Праці, лауреат Ленінської та Державної премій СРСР Микола Федорович Герасюта.

Зразу після звільнення Олександрії від фашистських загарбників у цьому будинку розмістився військовий госпіталь, де лікувався після поранення Василь Биков, згодом відомий білоруський письменник, лауреат Ленінської премії. На цій вулиці збереглася з дореволюційних часів пожежна частина, на вежі якої встановлено старовинний годинник, що колись прикрашав міську аптеку, яку було знесено у повоєнні роки. А Поштовою вулиця називалася тому, що на ній у кварталі між сучасними вулицями Горького та Калініна з південної сторони була двоповерхова пошта.

Нинішня Червоноармійська мала назву Абазинська, а вулиця Лібкнехта – Крюківська, вулиця Горького була Василівською, а Кременчуцька – Ісаківською. Всі ці назви видно на плані міста 1872 року.

Сучасна вулиця Семашка мала назву Ярмаркова, бо вела до площі, де відбувалися ярмарки. Зараз на цьому місці центральний ринок, а куток цей мав назву Озерки, Озера, бо було тут кілька невеликих озер, які після дощів переповнювалися водою, а влітку, під час спеки перетворювалися у болото.

Вулиця Енгельса мала назву Молдаванської, бо першими поселенцями на ній були молдавани. Сучасна вулиця Тельмана у

дореволюційні часи називалася Лісною. Тут був розташований склад лісоматеріалів, до якого їздили з усієї округи.

Сучасна вулиця Діброви свою назву одержала на честь активного учасника громадянської та Великої Вітчизняної війни Іллі Даниловича Діброви, який загинув 14 жовтня 1944 року у Словаччині. До революції вона мала назву Інгульська, а згодом, після громадянської війни, стала Перекопською.

Інколи перейменування вулиць міста мало курйозний характер. Так, нинішня вулиця Санітарна в давні часи мала офіційну назву Грязна. Хто бував на цій вулиці, на власні очі переконався, що стара назва була небезпідставною.

Сучасна молодь і не здогадується, що вулиця Луначарського мала назву Тюремна. На ній містилася Олександрійська в'язниця. А вулиця ім. 20-річчя Жовтня носила назву Березівська, бо паралельно протікає річка Березівка, що неподалік впадає в Інгулець.

Старі назви несли в собі характерну особливість тієї чи іншої вулиці, підкреслювали її несхожість з іншими. Про що говорить сучасна назва вулиці – Партизанська? А раніше вона мала назву Порохова, бо на ній знаходився порохований склад місцевої військової частини.

Вулиці міста не мовчать. Вони промовляють до нас своїми будинками, палісадниками, покрівлями, і, звичайно, назвами. Треба вміти прислухатися до них, вчити їх мову. І тоді багато цікавого вони повідають нам.

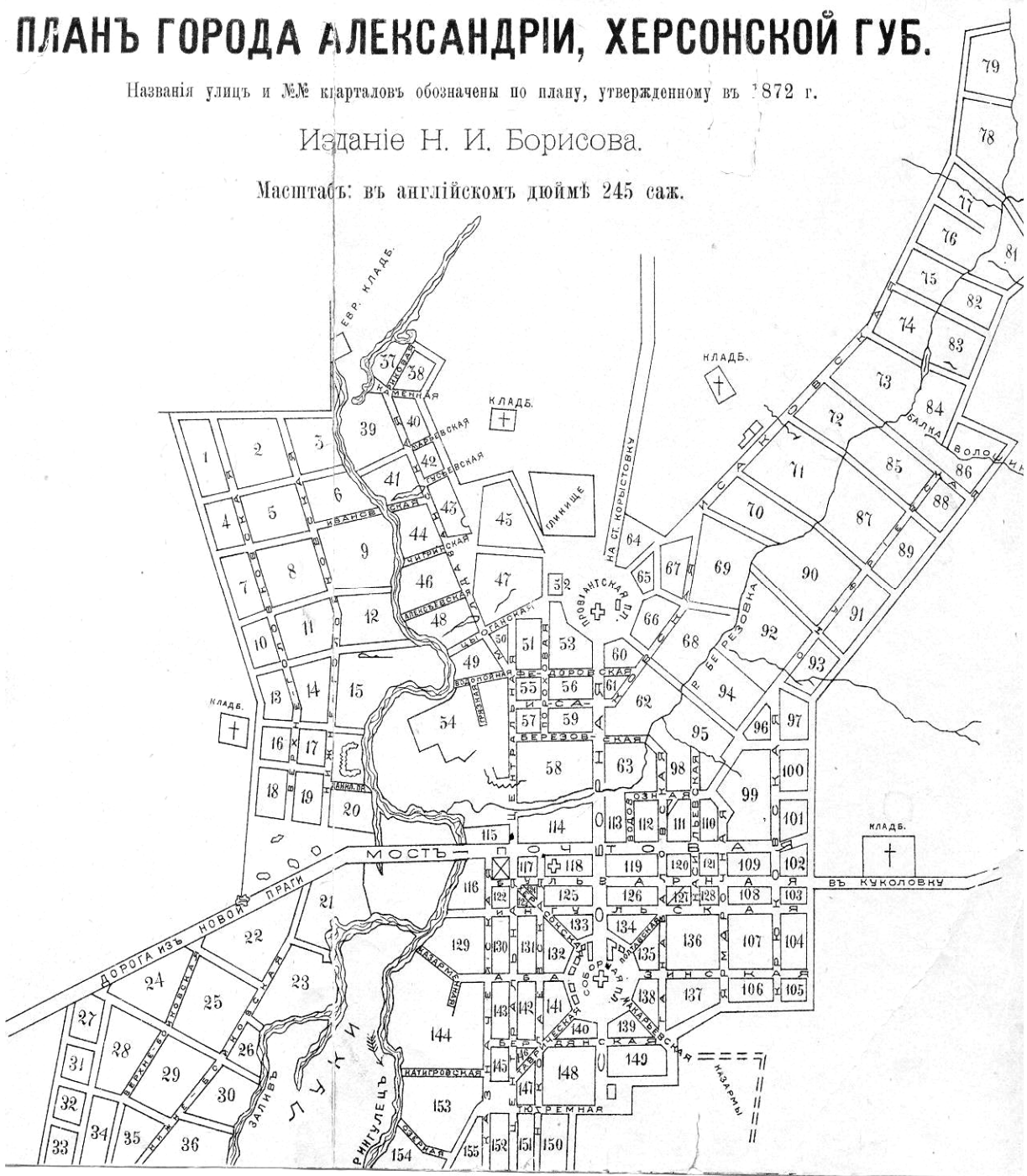
Бувають міста великі, маленькі. Можна уявити місто без старовинних будинків, без трамваїв, музеїв, парків. Є міста, у яких немає річок. Та ніколи не може бути міста без вулиць, пам'ятників минулим подіям. Без пам'яті.

ПЛАНЪ ГОРОДА АЛЕКСАНДРИИ, ХЕРСОНСКОЙ ГУБ.

Названія улицъ и № кварталовъ обозначены по плану, утвержденному въ 1872 г.

Изданіе Н. И. Борисова.

Масштабъ: въ англійскомъ дюймѣ 245 саж.

3. План Олександрії II половини XIX століття

Г. Александрія. Земская управа.

4. Зараз в цьому будинку по вул. Шевченка, 71 знаходиться Палац школярів та молоді ім. Шакало.

Городъ Александрія

З-мская Управа

Городь Александрія

Казначейство

5. Казначейство

*6. Нині тут знаходиться міське відділення
Промінвестбанку*

7. Панорама міста початку ХХ століття

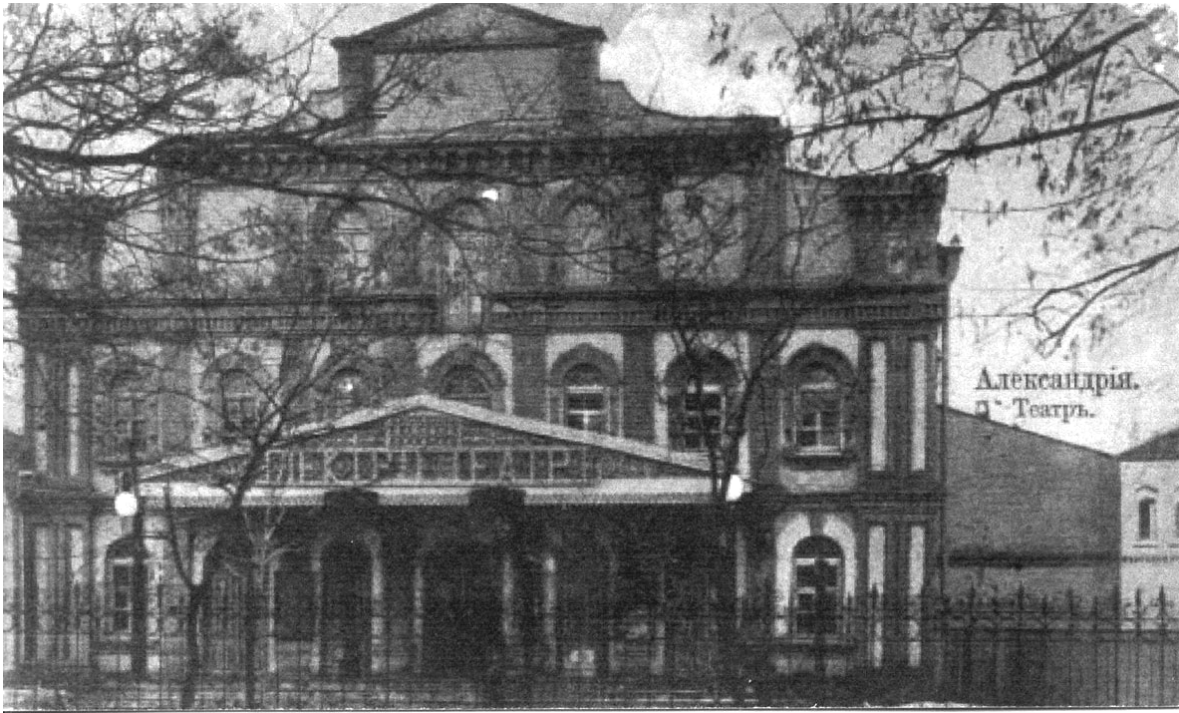
Г. Александрія. Соборная улица и соборъ.

8. Зараз – це проспект Леніна

А це - вулиця Діброви

9. Таким був Олександрійський театр

Пятница 15-го Апрелья 1911 года

№ 7.

„Александрійскій

Театральный Листокъ

Контора редакціи-Гостиница „РОССІЯ“. Редакція и контора открыты отъ 12—2 ч. дня.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

На годъ - - - 5 р. — к.
На мѣсяць - - — „ 50 „

ПЛАТА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ.

1 страница . 2 р. — к.
1/2 „ . 1 „ —
1/4 „ — „ 50 „
1/8 „ — „ 25 „

МѢСЯЧНЫЯ ОБЪЯВЛЕНІЯ ПО СОГЛАШЕНІЮ.

Выходить отъ 3-хъ до 5-ти разъ въ недѣлю.

Зимній театръ Е. П. Чибисова. 15-го Апрелья состоится

К О Н Ц Е Р Т Ъ

Лауреата Харьковскаго Императорскаго Общества (баса)

А. П. МЪСНЯЕВА

при участіи М. А. Гринчевской (сопрано) и В. Н. Якушева (теноръ).

Аккомпанируетъ Э. О. Богославскій.

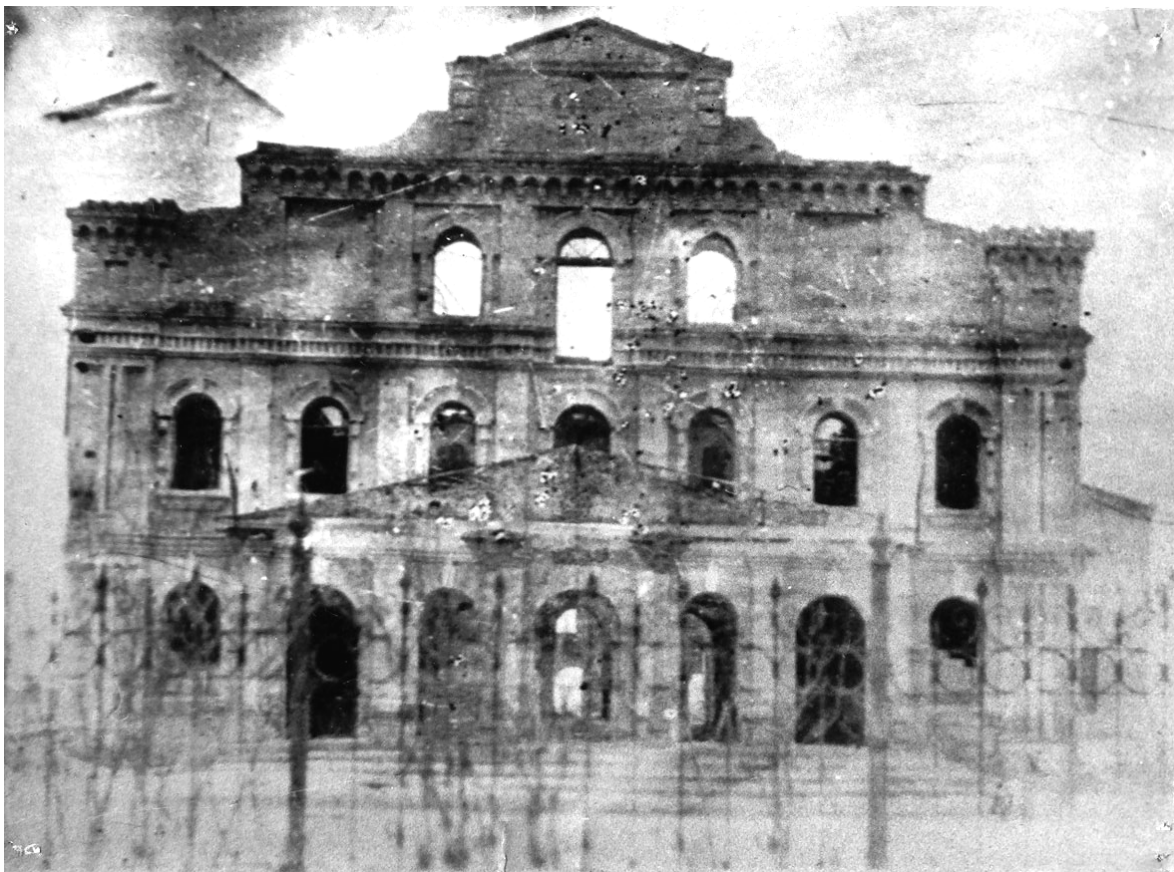
Цѣны мѣстамъ обыкновенныя билеты продаются въ кассѣ театра съ 11 часъ, до 2-хъ и съ 7-ми до окончанія спектакля.

10. У 1911 році в місті виходила газета «Александрійскій театральний листок». Це була єдина на всю Росію театральна газета у невеличкому провінційному місті.

11. Такими вітальними картками олександрійські глядачі висловлювали вдячність акторам.

12. Такий вигляд театр мав при звільненні міста від фашистів

Г. Александрія. Соборная улица (Магазины).

Г. Александрія. Вокзальная улица и мужская гимназія.

*13. Зараз це проспект Леніна та вулиця Діброви
(ще один ракурс)*

14. Нині це вулиця 6-го Грудня №6

15. І знову проспект Леніна

Г. Александрія. Соборная улица.

Александрія. Соборная улица и мостъ.

16. Вул. Соборна

17. На місці сучасної пл. Кірова видно церкву.

18. Панорама Олександрії з пожежної вежі.

20. Будинок Піщевича.

*21. Колишній будинок Штромберга (вул. Першотравнева, 23)
зараз тут знаходиться ПП "Здоров'я"*

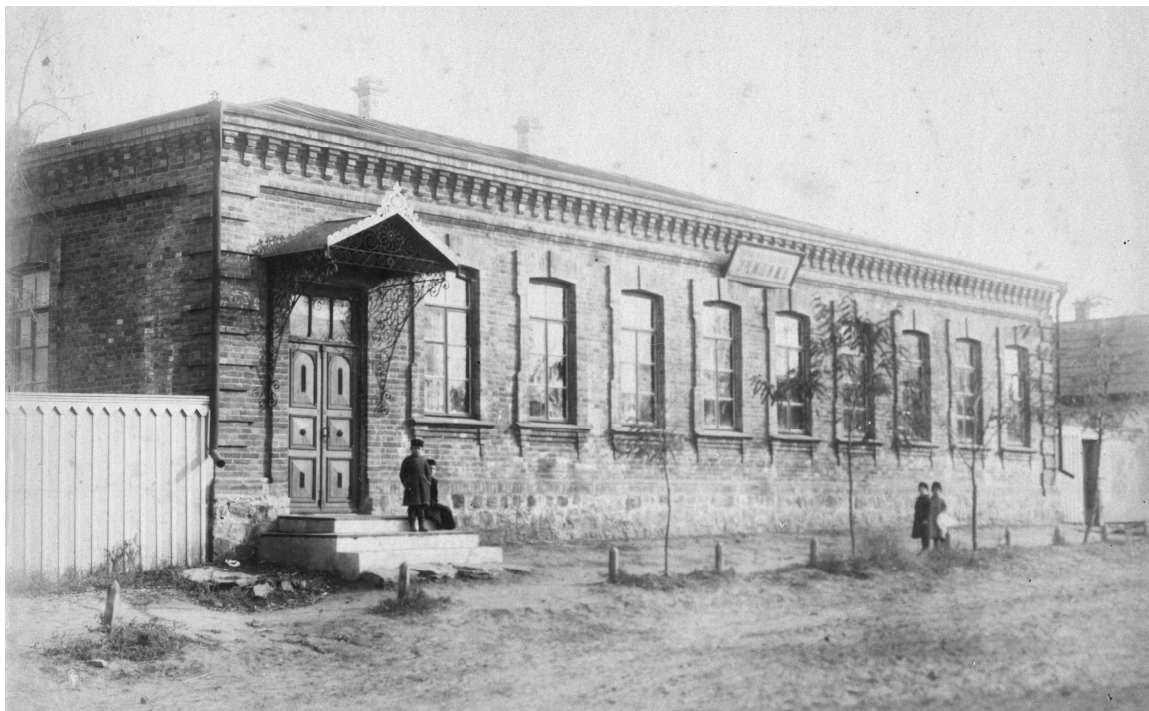
*22. Жіноча гімназія існувала ще у ХІХ столітті
Над фасадом цього будинку нестаріючий латинський вислів:
Scientia potestas est (Знання – сила)*

Городское 4^е классное училище.

*23. Цей будинок зруйновано вже в повоєнний час.
Зараз на цьому місті буд. №61 по пр. Леніна.*

24. Дивись сторінку 33

25. Синагога

26. На місці колишнього готелю "Бристоль" зараз сквер на розі пр. Леніна та вул. Першотравневої

*Будинок аптеки з годинником.
Фото 1952 року*

*27. Будинок купця
І.Я.Соболева (на розі
сучасних вул. Діброви та пр.
Леніна). До війни це був
чудовий Палац піонерів. У
грудні 1943 зруйнований
окупантами. Дивом уцілів
годинник. Його було
установлено на приміщенні
аптеки, на місці якої нині
знаходиться будинок
зв'язку. Через деякий час
після знесення аптеки
годинник народними
умільцями встановлено на
пожежній вежі.*

Городская пожарная команда

28. Ця будівля на розі Першотравневої та Калініна, на щастя, збереглася.

29. Вул. Свердлова, 28. Зараз тут знаходиться міське управління освіти. До революції – будинок лікаря Вишневецького.

*30. Вул. Свердлова, 25. Флюорографічна станція.
Колишня школа І.Л.Волотковського*

31. Нині на цьому місці знаходиться школа №6

(“Изв. Алекс. Уездн. Земства, 1910 №32)

32. В цьому будинку проживала родина І.К. Чижевського. Тут пройшло дитинство видатного вченого-славіста, історика, філософа Д.І. Чижевського (1894-1977). Зараз тут розташована центральна районна бібліотека. Вул. Шевченка, 66.

Меморіальна дошка Д.І. Чижевському на будинку райбібліотеки

*33. Будинок редакції газети “Вільне Слово”
(колишня друкарня Райхельсона)*

ОБЩИЙ ОТЧЕТЪ

АЛЕКСАНДРІЙСКОЙ

Уездной Земской Управы

за 1906 годъ.

№ 3850

- I. О ПОЛОЖЕНІИ ЗЕМСКАГО ХОЗЯЙСТВА.
- II. СТАТИСТИКО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОБЗОРЪ.

СМѢТА

ДОХОДОВЪ И РАСХОДОВЪ

Александрійскаго Уезднаго Земства

на 1906 годъ.

№ 3851

АЛЕКСАНДРІЯ.
ТИПОГРАФІЯ Ф. Х. РАЙХЕЛЬСОНА.
1907.

АЛЕКСАНДРІЯ.
Типографія Ф. Х. Райхельсона.
1905.

34. Такі звіти друкувалися тут на початку ХХ століття.

ИЗВѢСТІЯ АЛЕКСАНДРІЙСКАГО УЪЗДНАГО ЗЕМСТВА

«Извѣстия Александрійскаго Земства» выносятся ежемѣсячно по чет-вергамъ и размѣщаются бесплатно: членами Александрійскаго земскаго собранія, всѣми сельскими и волостными проиниципалами, земскими начальниками, учителями школы, сельскими школьниками, лицами агрономическаго, врачебнаго и ветеринарнаго персонала, земскими страждущими вѣдущими и санитарными работниками.

Четвергъ, 29-го Апрѣля 1910 года.

№ 16

ГОДЪ ИЗДАНИЯ ВТОРОЙ.

Подписка цѣна для частныхъ лицъ 1 руб. въ годъ съ доставкой и пересиломъ.

Полученіе на газету производится въ Александрійской уѣздной Земской Управѣ и въ типографіи Радзевскаго. Плата за объявленія 5 коп. за строку письма на 4-8 строкъ. Приемъ объявленій производится въ Земской Управѣ.

СПРАВОЧНЫЙ ОТДѢЛЬ.

Такса за право пользованія водою изъ артезианскаго колодца въ г. Александріи на Базарной площади.

Установленная городской думою 15 декабря 1909 г. и утвержденная г. Херсонскимъ губернаторомъ 7 апрѣля 1910 г.

1) съ водовозовъ, съ правомъ брать до 10 боч. воды въ день: въ годъ 70 р., 1/2 года 35 р., за 1 мѣсяць 6 р., за каждую бочку свыше 10 въ день 5 коп. 2) съ частныхъ лицъ, берущихъ ежедневно отъ 1 до 3 бочекъ воды: въ годъ 5 р., полъ года 2 р. 50 к., за 1 мѣсяць 50 к., 3) съ лицъ, берущихъ воду ведрами отъ 1 до 3 паръ въ день: въ годъ 2 р., за 1 мѣсяць 20 коп. За каждую пару ведеръ сверхъ 3 въ день 1 коп., 4) за 1 бочку воды отъ 30 до 50 ведеръ 10 к., до 30 ведеръ 5 к. За 2 ведра воды 1 к.; 5) за водою скота съ корыта отъ штуки 1 к. Лошата и телята бесплатно.

Бѣдные жители города могутъ, по удостовѣреніямъ городской управы, пользоваться водою изъ колодца бесплатно.

*35. Артезианський колодязь.
Вода і до революції,
як бачимо, була не
безкоштовною...*

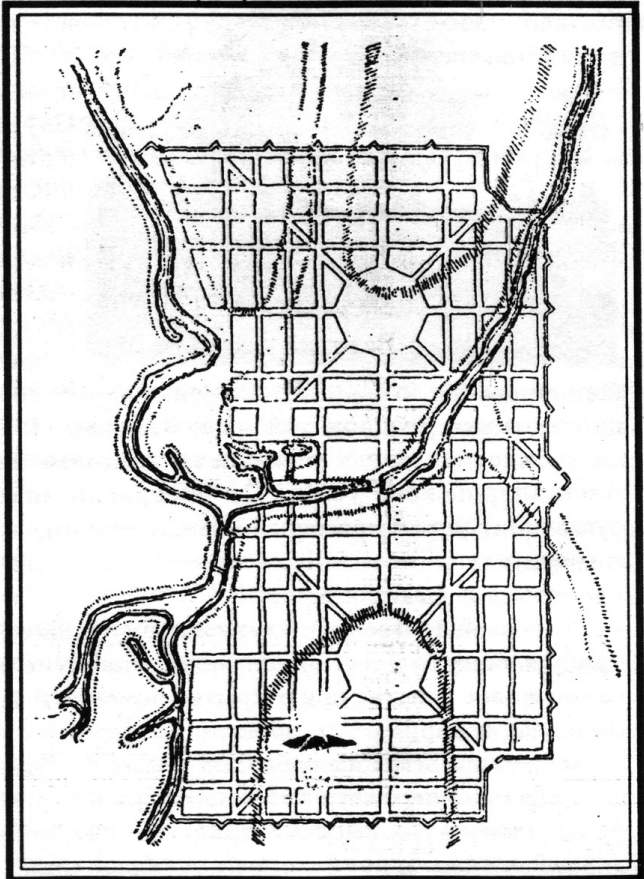
ПРОЕКТ г. АЛЕКСАНДРИИ 1784 г.

“Структура селения определялась природной ситуацией. Оно располагалось на низменной территории, у воды. Около 20-и разнообразных по форме кварталов разместилось в углу, образованном левыми берегами Ингульца и Березовки. Здесь обозначались три короткие улочки, параллельные Ингульцу. Селение было застроено небольшими деревянными домиками среди садов и огородов. Подобными им были административные и складские здания...”

С преобразованием в уездный город с 1784 года, ранее дисперсная по структуре Александрия должна была стать компактным селением, весьма значительных размеров... Занимая оба берега Березовки, Александрия получала два равноценных центра и состояла из двух одинаковых уличных систем. Зеркально повторяя друг друга, эти системы обладали общими меридиальными улицами...”

Условий для осуществления плана не оказалось”.

В.И.Тимофеенко, “Города северного Причерноморья во второй половине XVIII века”.

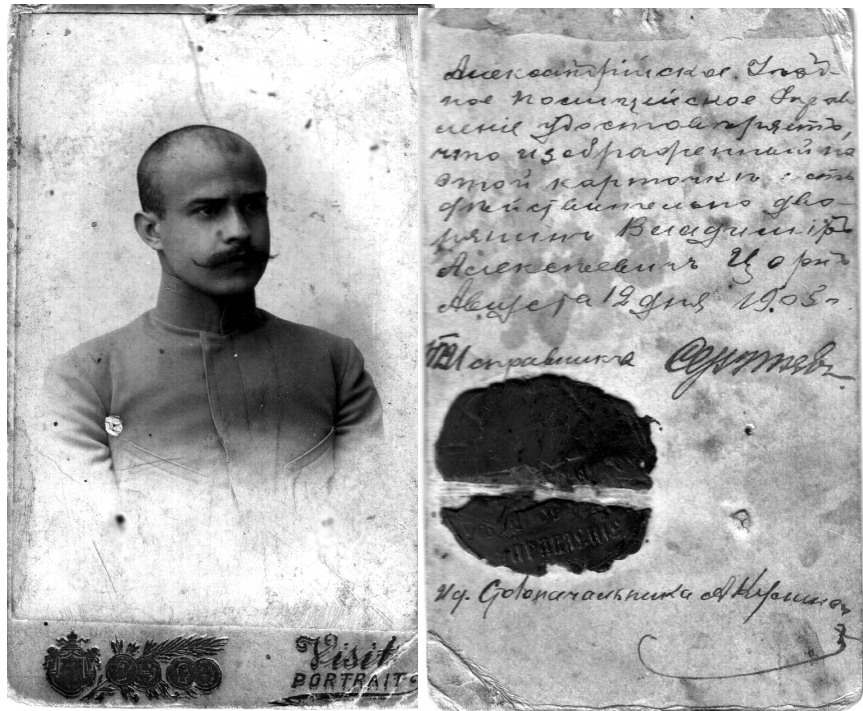
*36. Вул. Шевченка №85. Нинішній військомат.
До революції – школа А.В.Бачинського.*

37. Такий варіант гербу міста відтворювався на поштових марках Олександрійського земства

38. Водонапірна башта на території міської лікарні

39. Інколи фотографії слугували замість посвідчення особи: "Александрійское уездное полицейское управление удостоверяет, что изображенный на этой карточке есть действительно дворянин Владимир Алексеевич Царн. Августа 12 дня 1905 г."

Г. Александрія. Бульваръ. Главная аллея

40. Олександрійські
бульвари...

41. Печатка міської
управи

Городской бульваръ.

ПАРОВАЯ ВАЛЬЦЕВАЯ ФАБРИКА
МАСЛЯНЫХЪ КРАСОКЪ

М. Л. Аркина

при желѣзномъ и скобяномъ магазинѣ,
помѣщающемся во вновь отстроеномъ соб-
венномъ домѣ по Соборн. ул.

42. За сто років
рекламні
оголошення майже
не змінилися...

НОВЫЙ АПТЕКАРСКИЙ МАГАЗИНЪ

Л. И. Слободяна.

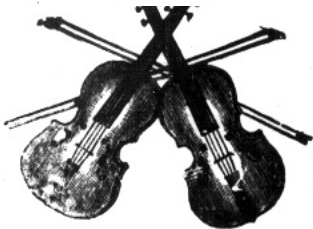
Соборная ул. противъ гор. училища.

Предлагаетъ къ весеннему сезону: лучшія средства
для сохраненія свѣжести и красоты кожи, лица и рукъ.
Средства для волосъ. Духи, Одеколонъ, Пудры и Мыла
лучшихъ Заграничныхъ и русскихъ фабрикъ.

Г. А. Цацкинъ

Объявляетъ почтеннѣйшей публикѣ г. Александріи и ея окрестностей, что его „Харьковская
Прачешная“ оборудована новѣйшими машинами по послѣднимъ образцамъ. Приглашены лучшіе
мастера. Работа будетъ выполняться въ высшей степени добросовѣстно и аккуратно. Прачешная помѣ-
щается въ домѣ Штрюмберга по Почтовой ул.

и велосипедный магазинъ
А. М. Розенбергъ.

Городъ Александрія, Херс. губ. уголъ Соборн. и Почтов. д.
Рутеса противъ Казначействъ, рекомендуетъ въ громадномъ вы-
борѣ музыкальные инструменты и граммофоны пластинки въ
роскошн. выборѣ.

Г А Р М О Н И,

Двухрядныя и проч. лучш. русскихъ и Заграничн. фабрикъ,
итальянскія, нѣмецкія и французскія струны и принадлежности ко всѣмъ инструментамъ
Самовары и проч. хозяйственныя вещи. При магазинѣ имѣется мастерская для починки
разныхъ музыкальныхъ инструментовъ граммофоновъ, велосипедовъ электрическихъ звон-
ковъ и проч. по цѣнѣ внѣ всякой конкуренціи отпускается съ разсроч. платежа,

*43. Такі
навіси над
ганком
прикрашали
фасади багатьох
олександрійських
будинків... Вони
як свідoctво про
рік народження
будинку*

Олександрія

*Подаємо в перекладі з російської за газетою
«Одесский вестник», № 42 за 1856 р.*

Олександрія, повітове місто Херсонської губернії, засноване в 1806 році із поселення відомства державного майна Усівки; коли ж засноване село, я не міг точно дізнатися. До 1842 року місто було дуже невелике, але з того часу почало розростатися далі на південь, і на сьогодні складається з трьох частин; власне міста і двох передмість, на заході - Інгулецького, а на півночі - Березівки. Власне місто лежить на лівому березі Інгульця, а передмістя його - на правому, і з'єднуються з містом двома мостами, побудованими один на Єлисаветградській, а другий на Кременчуцькій дорозі. На півночі від міста впадає в Інгулець, з правого його боку, невеличка річка Березівка, від котрої і передмістя, розміщене біля неї, носить таку ж назву. У 1847 році Олександрія нагороджена гербом, а наступного вона дуже постраждала від пожежі, яка знищила майже півміста. До 1850 року олександрійські жителі користувалися однією дерев'яною церквою на честь св. Миколая, а в 1850 - му році закінчено будівництво камінної трьохпрестольної, обнесеної в 1853 році кам'яною огорожею. Головний, або середній престол цієї церкви на честь Першої Пречистої пр. Богородиці, північний - Володимира Рівноапостольного, а південний - Олександра Невського. Обслуга її складається з одного протоієрея, двох священників, двох дияконів, двох дячків і двох пономарів.

Величина самого міста незначна, версти півтори в довжину, не більше; але з передмістями воно займає значний простір. Жителів у ньому, безпосередньо християн 3590 душ, а саме: чоловіків 1847, жінок 1743 душі; із цього числа: духовних чоловічої статі 22, жіночої 19; військових чол. 242,

жін. 42; статських чол. 132, жін. 82; різночинців чол. 153, жін. 282; купців чол. 22, жін. 16; міщан чол. 1241, жін. 1245; дворових людей чол. 35 і жін. 57. Із загального числа жителів розкольників чол. 54 і жін. 45 душ. До народонаселення Олександрії зараховуються також і сусідні села і хутори, а саме: село Мартоіванівка, володіння поміщиків Гороновичевих, знаходиться від міста за чотири версти, у ній дворів 29; село Слон - Камінь, поміщиків Звенигородського і Харченка, за 4 версти від міста, дворів 12; село Березівка, поміщика Агеєва, за 5 верст, дворів 8; село Смирновка, штабс - капітана Пиваровича, за 5 верст; село Озера, за 2 версти, поміщиків Сіверса і Звенигородського, дворів 16; с. Пилипівка, поміщика Звенигородського, за 2 версти, дворів 17; с. Трапезонт - Сторожова, поміщиків Стройникових, за 2 версти, дворів 4; с. Новопетрівка, тих же Стройникових, за 2 версти, дворів 2; с. Вербова Лоза, сотника Дмитра Паскіна - Порецького, дворів 5; і с. Урочище, поміщиків Черникових, за 4 версти від міста. Всі ці села, через свою недалеку відстань, складають ніби єдине ціле з містом, особливо село Вербова Лоза, котре з'єднується з Інгулецьким передмістям і подібне більше на передмістя міста, ніж на окреме поселення.

Міські будівлі всі зведені виключно з очерету, плоту і дерева, а тому вони не настільки міцні і мало захищені від частих тут сильних північних вітрів. Із кращих будівель в Олександрії будинок поміщика Леонтєва, приміщення у два поверхи, на Базарній, єдиній у місті площі, напроти церкви, і будинок дворянського зібрання, зведений із паленої цегли. Всіх будівель у Олександрії більше 700, у тім числі три готелі і десять заїжджих дворів; крім того, тут є два салотопні заводи; два, що виготовляють крупчатку, один цегляний і 27 вітряних млинів, із котрих більшість розміщена у південному міському полі.

За 7 верст від Олександрії, на південь, знаходиться с. Звенигородка, що належить поміщикам Звенигородському і

Мордовському; між цим село і містом, за одну версту від останнього, лежить хутір того ж поміщика Звенигородського - Червоне село. Село Звенигородка має церкву на честь Воздвиження чесного хреста і відзначається тим для Олександрії, що у ньому найкращий ярмарок, котрим користуються олександрійці. Безпосередньо у місті три ярмарки: Сирний, буває у перші три дні масляної, Петропавлівський - 29 - го червня і Миколаївський - 6 - го грудня; всі вони засновані у 1835 році. Оборот на них дуже незначний. Березневий же ярмарок, що проходить у Звенигородці, в день 40 - а мучеників, славиться як привозом товарів, так і кількістю придбаної на ньому худоби.

Крім сіл, про які вже говорив, по сусідству із Олександрією розміщені с. Войнівка, за 3 версти від міста, з церквою на честь першомученика архидиякона Стефана, належить полковнику Канівальському, і с. Березівка, з церквою на честь св. обручника Йосипа, - поміщика Бржеського; близькість сіл і селищ забезпечує навіть надлишок продовольства міста. Нині ж, у зв'язку з військовими подіями і неурожаєми, в Олександрії все досить дороге; хоч не більше, як рік тому, тут було все надзвичайно дешево і доступне небагатим людям.

Олександрія лежить у низині, оточеній з усіх боків значними пагорбами. Грунт землі у самому місті піщаний і, як видно, не зовсім придатний для садівництва, тому що хоч у місті і передмістях його багато садів, але вони складаються майже з одних вишневих дерев; береги ж річки Інгульця зарослі виключно однією вербою. Клімат тут помірний і майже на 4 градуси нижчий Херсонського. Вода в Олександрії, по мілководдю Інгульця, добувається із колодязів, котрі можна зустріти на кожній вулиці; але колодязі не зовсім задовольняють потреби жителів, тому що вода в них мутна і не зовсім приємна на смак. Відстань Олександрії від Одеси 384 версти, Херсону 295, С. - Петербурга 1503.

44. Свято-Покровський храм.

Свято-Покровський храм міста

Споруджено 1896 року. Зруйнований 1936 року.

*45. Свято-Успенський собор.
Збудований 1848 року. Зруйнований 1935 року.*

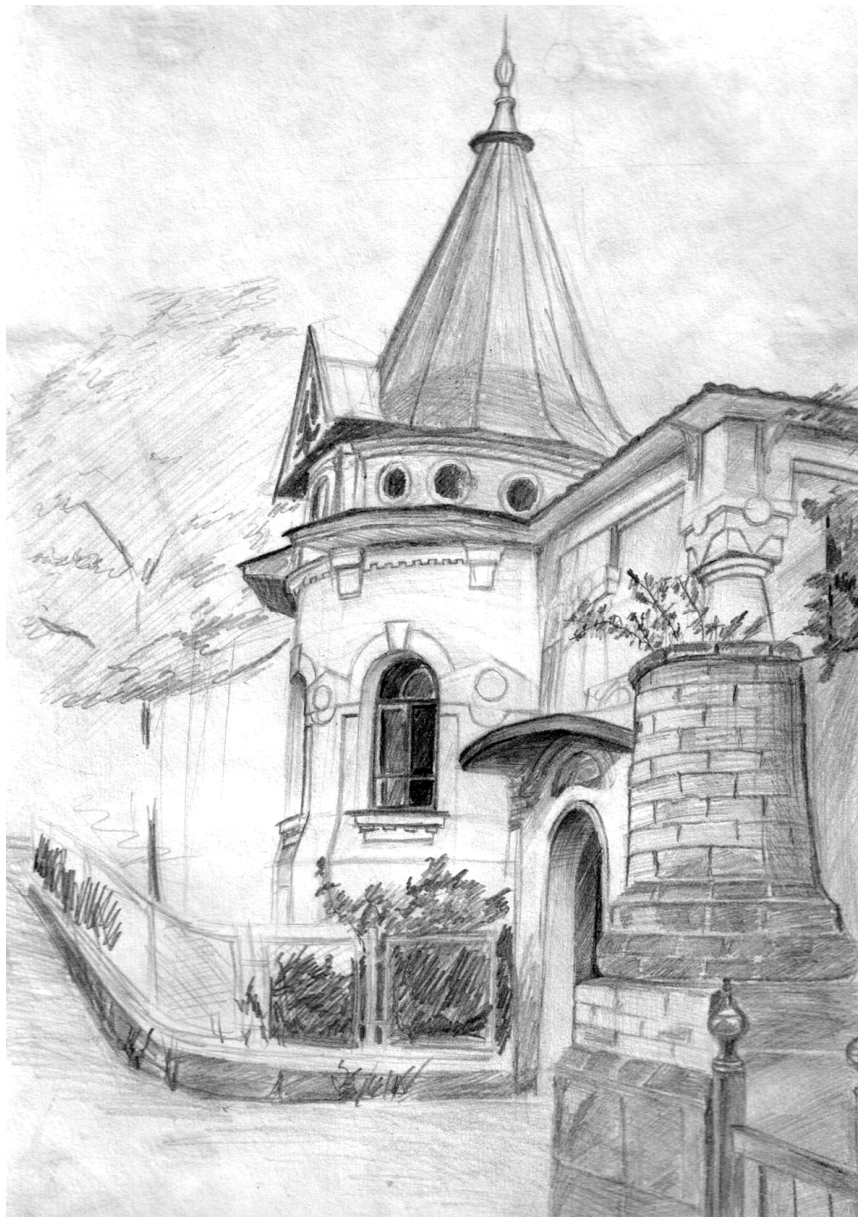

*46. Свято-Миколаївська церква. Вперше збудована 1759 р.
Після пожежі 1797 р. у 1799 р. відбудована. Зруйнована 1934 року*

Старе місто очима молодих

Студентів художньо-технічного факультету Олександрійської філії Кіровоградського інституту регіонального управління та економіки під час роботи на пленері завжди приваблюють неповторні старовинні будівлі міста. Відтворюємо деякі студентські роботи та малюнок викладача Наталії Жеребіло.

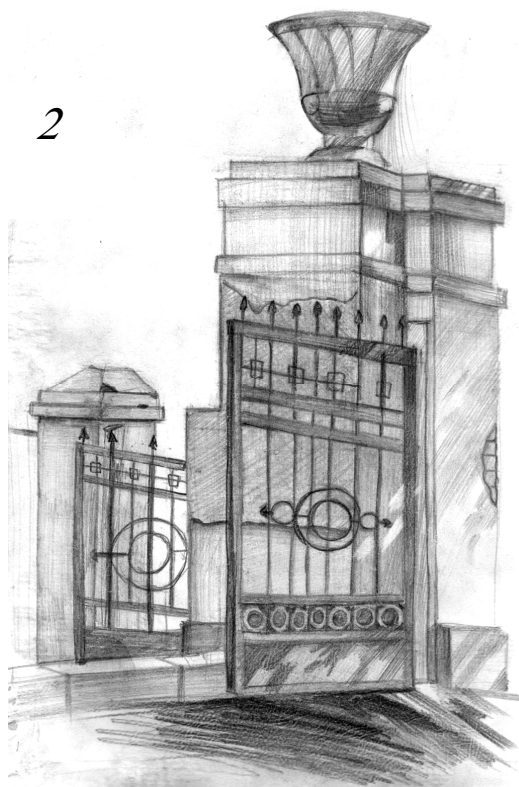

Автор: Ярошенко Володимир

Автор: Віряскіна Світлана

Автори:
1 Жеребіло Наталія
2 Попандапуло Юрко
3 Савостіна Юлія

Автор: Віряскіна Світлана

Автор: Сазонова Елена

Автор: Свешникова Вікторія

Старовинні будинки, які ще збереглися, були свідками різноманітних подій – радісних, трагічних і героїчних. Але вони не мовчазні, безголосі свідки. Вони промовляють до нас, інколи волають про допомогу. Мало зупинитися біля них на хвилинку і оглянути байдужим поглядом. Їх треба відчутти і почути, тоді є надія, що ми відчуємо плин часу. Який ніколи не зупиняється ні на мить. Ми відчуємо ходу історії і свою причетність до неї.

Будинки розмовляють. Треба вчитися розуміти їх мову.

Кохан Анатолій Ілліч

народився 14 лютого 1937 року.

Лікар, кандидат медичних наук. З 1963 року живе і працює в Олександрії. Автор краєзнавчих книг, у тому числі путівника по Олександрії, та наукових праць з історії медицини. З 1963 року в обласних і місцевих газетах постійно друкує краєзнавчі матеріали. Член обласного літературного об'єднання «Степ», Національної спілки журналістів України.

Сурженко Леонід Іванович

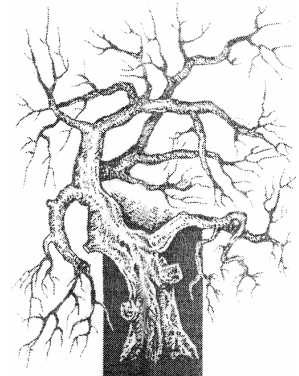
народився 3 квітня 1952 р.

В Олександрії проживає з 1967 року. Краєзнавець, колекціонер, зібрав власний музей старожитностей. Працює в санітарно-екологічній інспекції міста. Часто виступає в місцевій пресі.

Про себе він сказав так:

"Я все життя працював і навчався, навчався і працював".

**А.Кохан,
Л.Сурженко**

**Стара
Олександрія
в листівках і фотографіях**

*Надруковано з оригінал-макету автора
в КП «Центрально-Укарїнське видавництво»
Зам. 450. тираж 300. Ум. друк.арк. 3,02. Папір крейдований.
Друк офсетний.*

*Художник В.А.Кононенко
Дизайн та верстка О.В.Лобанов*

